

MINDAUGAS BRIEDIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

LOGOS IR THEOS: ONTOLOGINIS PROTAS IR APREIŠKIMAS

Logos and Theos: Ontological Reason and Revelation

SUMMARY

The article explores some fundamental issues concerning the relation between philosophical anthropology and theological epistemology. For this purpose we choose to critically examine presumably most prominent and the last of the great systematic thinkers in philosophy and theology Paul Tillich's "doctrine of reason", its basic theses and relevance to the classic problem of faith and knowledge. The elaboration of the problem embraces such areas as differences between idealistic and existentialistic modes of thinking, logocentric and theocentric notion of religious experience, philosophical, psychological and theological descriptions of essential and existential modes of human being, and the cognitive problem of religious ecstasy. This inquiry opens up the way to speak about the value of systematic thinking concerning phenomenology of religion and the relevance of such attitude to the historical religions.

ĮVADAS

XX amžiuje eilei hermeneutinės pakraipos filosofų suformulavus naujo tipo ontologines vizijas, jų šviesoje naujai analizuojami ir filosofinės antropologijos bei teologinės epistemologijos sandūroje išskylantys probleminiai klausimai. Ypač detaliai šią problemą nagrinėjo bene žymiausias ir paskutinis XX

amžiaus teologijos ir filosofijos sistemiškas P. Tillichas, pateikęs savitą „proto doktriną“, kurioje derinami idealistinės ir egzistencialistinės filosofijos aspektai. Reanimuodamas filosofinės teologijos diskursą, Tillichas argumentuotai gražino termino *logos* ne tik kaip episteminės, bet ir kaip ontologinės kategorijos, pa-

RAKTAŽODŽIAI: Paulius Tillichas, logos, theos, filosofinė teologija, protas, apreiskimas.
KEY WORDS: Paul Tillich, logos, theos, philosophical theology, reason, revelation.

matinės paties pasaulio, kaip aiškia struktūrą turinčios baigtinės fenomenų visumos savybės, statusą. Tuomet filosofijos uždavinys yra suformuluoti šią tvarką, o tai, savo ruožtu, teikia gaires naujiems teologijos modeliams. Tillich'o pateiktos „proto doktrinos“ analizė atskleidžia naujos, *universalios* teologijos kontūrus, ryškėjančius gravituojant tarp hermeneutinės ir idealistinės filosofijos, bei tradicinės krikščionybės simbolikos laukų. Neišvengiamai susiduriame su logocentrinio ir teocentrinio požiūrio į religinę patirtį dilema, kurią Tillichas sprendžia pateikdamas filosofinius, psi-

chologinius bei teologinius esencinės ir egzistencinės žmogaus būklės aprašymus. Kita vertus, naujai iškyla pamatinė teologinės epistemologijos problema, kurią čia įvardijame kaip „ekstatinio kognityvumo“ problemą. Tillich'o pateikta egzistencialistinio ir idealistinio mąstymo, filosofinės antropologijos ir teologinės epistemologijos dėrmė naujai sprendžiant klasikinę tikėjimo ir žinojimo problemą, leidžia pagrįsti platesnes išvados apie konkrečių religijų (visų pirma krikščionybės) autoriteto statusą, sisteminio mąstymo ir istoriškai susiklosčiusių religijų konfliktą.

1. LOGOS IR THEOS IDEALISTINĖJE SISTEMOJE

Vieno žymiausių XX amžiaus „krikščioniškojo egzistencializmo“ atstovų Tillich'o veikale *The Interpretation of History* aptinkame tokią refleksiją: „aš esu idealistas, jei idealizmas reiškia mąstymo ir būties tapatumą, kaip tiesos principo išraišką.“¹ Šie žodžiai veda mus tiesiai į Tillich'o sistemos širdį ir labai aiškiai išreiškia *universalios teologijos idėjos* (nesvarbu, koks konkretus religijos filosofas ar teologas bebūtų istoriškai jai pritaręs) esmę, o tai ir yra sistemos pagrindas bei kriterijus vertinti krikščionybės ar kokios kitos religijos teisingumą.

Tillichas pradeda konstruoti savo sisteminę teologiją nuo „tiesos principo“, kuris įvardijamas kaip mąstymo ir būties identiškumo aksioma. Mąstymo ir būties identifikavimas (kultūriškai) reiškia, kad visa, kas yra vertinga žmonijos mąstymo istorijoje, turi padėti reprodukuoti tikrovės struktūrą. Todėl bet koks mąstymas turi būti struktūruotas (t.y. sisteminis)

mąstymas. Idealistas pradeda postuliuodamas tikrovę kaip Vienį. Tuomet racionaliai būtybei formuluoti tiesą nebeįmanoma, kol mąstymo tvarka neatspindės būties tvarkos. Antra, jei tiesa susiejama su sistema, tai žmogaus kaip tiesos kontempliuotojo charakteristika tampa sistemų kūrimas. Taip prie sistemos idėjos pridedama žmogaus kaip mąstančio sistemoje idėja. Jei mąstymas ir būtis yra viena, žmogus kaip mąstantis sistemoje negali būti radikaliai atskirtas nuo tiesos ir *tikrai tikro*, tad idealistinėje Tillich'o argumentacijoje žmogaus statusas Visatoje neatsiejamas nuo pačios tikrovės ir tiesos principo: „negali būti paneigta, kad egzistuoja sąsąuka tarp žmogaus dvasios ir tikrovės, kurą turbūt geriausiai išreiškia *prasmės sąvoka*, ir kuri kreipė Hegelį kalbėti apie objektyvaus ir subjektyvaus vienovę absoliučioje dvasioje.“² *Logos* kaip racionalus žodis (Augustino mąstyme įvardyto „vidiniu žodžiu“, neištartu,

bet mintį bei veiksmą presuponuojančiu būties supratimu – *verbum interius*) idealistui visų pirma reiškia, kad žmogaus protas yra ne tik (ir ne tiek) būdas apskaičiuoti aplinką. Čia protas tarsi pilnai nepriklauso žmogui, o yra ultimatyvi tikrovė, atskleidžianti save žmogaus dvasioje. Tillichas aiškina, kodėl tiesa graikams buvo *aletheia* – tai, kas nepaslėpta: „žodyje – *logose* – būtis nustoja būti paslėptyje; racionalioje formoje būtis tampa prasminga ir suprantama. Būtis ir žodis, kuriuo ji suprantama, negali būti atskirti. Taigi kur tik būtis bebūtų, yra būtis *logos*, jos prasmę ir formą manifestuojanti struktūra. Tačiau, nors *logos* yra kiekvienoje būtyje, jis ištariamasis tik toje būtybėje, kuri turi žodį, racionalų žodį, tiesos ir šviesos žodį – t.y. žmoguje.“³ Kalbos dovana susieja žmogų su sritimi, kuri transcenduoja visas būties sferas. Racionalus žodis funkcionuoja kaip leidimas į būties karalystę. Savo *Sisteminėje teologijoje* Tillichas priskiria proto kaip *logos* interpretaciją „klasikinei“ tradicijai, besiskleidžiančiai nuo Parmenido iki Hegelio. Pats jis apibrėžia protą kaip „struktūrą, kuri įgalina suprasti ir transformuoti tikrovę“, bei priduria, kad „proto klasikine prasme paneigimas yra antihumaniškas todėl, kad jis bedieviškas.“^{4*}

Taip suprastas *logos* yra graikų klasiškos filosofijos principas, reiškiantis universalųjį dievišką protą, imanentišką pasauliui, tačiau transcendentantį visus jo netobulumus. Tai amžina ir nekintama tiesa, *prieinama* jos siekiančiam indi-

vidui. Taip pat tai vienijanti ir išlaisvinanti apreiškiminė galia, sutaikanti žmogų su dieviškumu. *Logos* principas vartotas tiek filosofų, tiek teologų. Dažniausiai jis priskiriamas žmogaus protui (siekiančiam universalaus žinojimo ir harmonijos) ir universaliam protui (kreipiančiam ir per pasaulį apreiškiančiam žmogui šventybę).

Naujojo Testamento frazė *Dievo žodis* (*logos*) rodo, kad Dievas trokšta „kalbėti“ žmogui. Ji patvirtina tikinčiam Dievo ir žmogaus, personalaus ir absoliutaus pamatinės vienovės galimybę. Dėl *logos* doktrinos filosofiskumo kai kurie šiuolaikiniai teologai atskiria ją nuo teologijos. Kiti gi, tarp jų ir Tillichas, teigia šios doktrinos būtinybę Dievo supratimui. Tillichio „tiesos principas“ susiejamas su „teologijos idėja“. Tai, kas teisinga ir tikra (mąstymas ir būtis) yra viena ir *logose* (racionaliame mąstančio žmogaus žodyje) ir randa galimybę prabilti. Tik *logose* dieviškumas ir žmogiškumas susitinka. Tuo remdamasis K. Hamiltonas daro išvadą, kad Tillichio atveju „nėra būtinybės teologijai laukti, kol tam tikra religija pateiks medžiagą, idant tikras mąstymas apie dieviškumą prasidėtų. Vietoje to žmogus kaip mąstantis sistemoje jau žino tiesą apie dievybę.“⁶ Dieviškojo proto kibirkštis dėka žmogui įgimta tikroji teologijos idėja. Būna tik paašškinti, kodėl protas yra dieviškas, kaip ir žmogiškas.

Graikams *Logos* buvo neatskiriamas nuo būties sąvokos, taip pat *logos* skel-

* D. M. Emmet pastebi, kad Tillichas nepagrindžia *logos* filosofijos būtinybės, tačiau ją postuluoja. Emmet klausia, kodėl privalome priimti hegeliską subjektyvaus ir objektyvaus proto tapatinimą remiantis tik tuo, kad tokia (idealistinė) yra „klasikinė“ filosofinė tradicija (Žr. *The Theology of Paul Tillich*, ed. by W. C. Kegley and R. W. Bretall. – New York: Macmillan, p. 207–208)

bia, kad būties sąvoka identiška su dievybės sąvoka. Taigi remdamasis viduramžių metafizinės teologijos terminologija Tillichas teigia, kad Dievas turi būti suvokiamas kaip pati Būtis (*esse ipsum*). Ši definicija daro teologiją (kalbėjimą apie Dievą) galima, atsiminkime: „jei kalbame apie Dievo aktualumą, visų pirma teigiame, kad jis nėra Dievas, jei jis nėra pati Būtis. Visi kiti teiginiai apie Dievą gali būti teologiškai išvesti tik remiantis šiuo pagrindu.“⁶ Atkreipkime dėmesį į griežtą citatos formuluotę – tai ir yra teologijos pagrindai, ir jokie kiti būti negali! Nepamirškime ir universalistinio Tillichio užmojo – šie pagrindai implicitiškai kiekvienam religiniam mąstymui. Iškeldamas „tikrąją teologijos idėją“ Tillichas jaučiasi galintis spręsti, ar tam tikri teologai verti savo vardo, juk teologas turi atskleisti tai, kas implicitiškai religiniame mąstyme. Dar daugiau, jis gali patarti, ką daryti, kad teiginiai įgautų deramą prasmę: reikia pradėti nuo labiausiai abstraktaus, koks tik įmanomas, ir visiškai nesimbolinio teiginio, kad „Dievas yra būtis savaime“⁷. Šio kategoriškumo pasekmės yra rimtos – Tillichas atmeta galimybę, kad įmanoma bet kokia teologija, išskyrus filosofinės teologijos sistemą, kurią jis pats pristato.

Racionaliame žodyje būtis tampa nepaslėpta, prasminga ir suprantama. Tariant, kad Dievas yra Būtis savyje, žmoguje, kuris *kaip žmogus* turi racionalų žodį, Dievas nėra paslėptas, o tampa prasmingu ir suvokiamu. Tačiau Tillichio teigimu, tik vieninteliu atveju žmogus aptinka Dievą *visiškoje* nepaslėptyje, tai yra teigiant, kad Dievas yra būtis savyje: „teiginys, kad Dievas yra Būtis savyje,

yra nesimbolinis teiginys. Jis nenurodo anapus savęs. Jis reiškia tai, ką sako tiesiogiai ir iš tikrųjų.“⁸ Matome, kad šioje situacijoje Tillichas nesikreipia į apreiškimą, kaip galima būtų tikėtis. Taip yra todėl, kad apreiškimo prasmė glūdi būtent tame, kas atsitinka, kai *logos* yra ištariamasis žmoguje. Racionalus žodis žmoguje tiesiogiai ir nesimboliškai apibrėžia tikrąją Dievo prigimtį, eksplikudamas tai, kas implicitiškai religiniame apreiškime. Taigi, pasak Hamiltono, „*logos* puikiai tinka apreiškimo funkcijai, jis manifestuoja būties savyje prasmę, nes yra viena su būtimi.“⁹ Po teologijos idėjos ir tiesos principo susiejimo vėl aptinkame vieną iš įsimintiniausių Tillichio sistemos aspektų: teologijos ir filosofijos santykio deskripciją. Suvokiame, jog universali teologija (išvesta iš teologijos idėjos) yra tiesiog vienas iš metafizinės spekuliacijos tipų, nepriklausomas nuo pasaulinių ar istorinių religijų. Žinojimas *kaip toks* yra pripildytas šventybės: „mąstymas išsakinijęs absoliute kaip prasmės pamate ir bedugnėje... teologija ir filosofija, religija ir žinojimas apglėbia vienas kitą.“¹⁰ Tuomet, kai tiesos principas įsteigia teologijos idėją, teologija ir filosofija neišvengiamai apima viena kitą. Žmogus, patyręs dieviškumą *logoso* dėka, yra ir filosofas, ir teologas. Tačiau Tillichas primygtinai laikosi požiūrio, kad nors teologijos idėja ir atsiejama nuo konkrečios religijos, tačiau iš tikrųjų teologai samprotuoja būdami susiję su tam tikra religija. Taigi teologija, siekdama įtvirtinti universaliai teisingą žinojimą, susitelkia ties apibrėžta religine medžiaga. Filosofui svetimas pasaulis, kuris teologui yra savas: mitai, dogmos, ritualai – visi reli-

giniai priklausiniai, atrodo, neturi nieko bendra su racionalių žodžiu žmoguje. Tillichas nori tą bendratį surasti ar, tiksliau, atskleisti, juk sistema remiasi tuo, kad tiek būties pažinimo, tiek religinis kulto rūpestis yra dieviškumas. Teologai, siekdami žinoti (turėti metodologinį žinojimą), iš dalies yra filosofai, bet priklauso ir teologų ratui. Kad teologija ir filosofija negali būti radikaliai atskirtos, Tillichas patvirtina ir teologijos kaip mediacijos sampratą: „terminas *theo* – logija kaip toks, numato mediaciją, tarp paslapties (*theos*) ir supratimo (*logos*).“¹¹ Teologija visuomet išlaiko savo *logos* charakterį. Ji turi racionalių žodį, kuriuo pagrįsta filosofija, tačiau skirtingai nuo pastarosios, susitinka su paslaptimi kaip to-

kia. Tačiau jei *theos* yra Dievas, tai jokia mediacija iš *esmės* bereikalinga todėl, kad Dievas kaip Būtis savyje sutampa su *logos*. Bet medijuojančios teologijos rūpestis yra ne dieviškumas kaip pažinimas, o kaip paslaptis: „*theos logos* yra racionali religinės apeigų, mitų ir simbolių substancijos interpretacija.“¹² *Theos* paslaptis glūdi tame, kad Dievas niekuomet tiesiogiai (nesimboliškai) „nepasirodo“ žmonių religijose, o apeigose, mituose, simboliuose. Tad teologija medijuoja tarp filosofinio žinojimo (kurio centras yra *ne-symbolinis* teiginys, kad „Dievas yra būtis savyje“) ir religinio tikėjimo simbolių (išliekančių nesuprantamais tol, kol jie teologiškai interpretuojant nebus paaiškinti metodologiniu žinojimu).

2. (P)ROTAS IR (A)PREIŠKIMAI

Tillichas iškelia teologijos, pagrįstos idealistiniu mąstymo ir būties identiško principu, sampratą. Dievybė čia tapatinama su būtimi, todėl mąstymo yra aptinkama tiesiogiai. Tačiau dievybė, kuri proto gali būti suvokta „visiškai“, yra netiesiogiai aptinkama dar kažkur, ir šis netiesioginis suvokimas yra kaupiamas religiniuose simboliuose. Taigi Dievas pasiekiamas dviem keliais: filosofiniu ir tikėjimo.

Toks dvilypumas pripažįstant du Dievo atverties būdus, Hamiltono nuomone, leidžia vadinti Dievo kaip Būties savyje suvokimą *pirminiu apreiškimu*: „jis vertas vadinti *pirminiu*, nes ateina žmogui per *logos*, prie kurio derinamas *antrinis apreiškimas*, kurio *skiriamasis bruožas* – mediumiškumas, simbolinis charakteris.“¹³ Tai, kaip Tillichas susie-

ja šiuos du apreiškimo tipus, yra esminė sistemos savybė. Simbolinė žinia būtinai turi funkcionuoti per *logos*, idant gebėtų teikti nors kokią informaciją apie dievybę. Kitaip tai nebūtų tiesa (nes neatlieptų racionalių *logos* formos), ir būtų nesuprantama. Tačiau šis „antrinis apreiškimas“ nėra pilnai nušviečiamas, kitaip neliktų paslapties (Tillichas pažymi, kad „angliškas *mystery* išvestas iš *muein* – užmerkiant akis arba užčiaupiant burną“¹⁴, o tai daro paslaptį priešingą tiesai – tikros paslapties patirtis nėra kažkas *kol kas* nežinomo, o iš *esmės* priešinasi kasdieniam žinojimui). „Antrinis apreiškimas“ negali visiškai panaiškinti paslapties, todėl, kad nepasižymi racionalių žodžiu.

Reikia pažymėti, kad šių „apreiškimų“ atskyrimas sistemoje net turinin-

gesnis, nei distinkcija tarp filosofijos ir teologijos. Juk iš esmės pastaroji distinkcija neišlaikoma – teologas turi būti filosofu ir atvirkščiai. Bet filosofai linkę išvengti „antrinio apreiškimo“ savo filosofavime, o teologai jo vengti negali.

Taigi išsiaiškinome, kad pirminis ir antrinis „apreiskimai“ yra tarsi du komunikacijos su šventybe kanalai. Tačiau abu yra apreiškimai, abu išsiskynę dieviškame prote. Kyla klausimas, kam mąstyti apie „antrinį“ apreiškimą su jo abejotinais rezultatais, kai yra „pirminis“ apreiškimas? To reikia, nes „pirminis“ apreiškimas yra nepakankamas patenkinti kasdienio žmogaus poreikius. „Antrinis“ apreiškimas turi bent dalinai užpildyti spragą tarp to, ką turime, ir ko neabejotinai esame reikalingi. Anot idealistinės tradicijos, kuri suteikia bendrą orientaciją Tillichio sistemai, žmogus negali būti patenkintas priimdamas egzistenciją tokią, kokia ji yra, nes tai būtų šešėlių pasaulio teigimas. Mąstymo ir būties identiškumas numato tikrovėje fundamentalų plyšį „tarp potencialybės ir aktualybės“¹⁵. Šiame pasaulyje žmogus patiria tai, kad „būtis yra baigtinė, egzistencija kontradiktiška, gyvenimas dviprasmiškas.“¹⁶ Nors kiekvienas žmogus pasižymi tiesos žodžiu potencialiai, ne kiekvienas jį turi aktualiai, ir nė vienas tobulai. Todėl „filosofija ieško būdo, kaip atrasti apreiškiantį žodį, būties *logos*.“¹⁷ Tad dėl gyvenimo dviprasmiškumą filosofas privalo kreiptis į apreiškimą; jo aktualiai jis neturi.

Taigi *logos* yra atskirtas nuo savo gelmės, tačiau egzistencijos sąlygomis gelmė pasirodo kaip paslaptis, kuri gali būti apreiškta (t.y. patirta „antrinio“ ap-

reiškimo dėka), taip atverdama proto gelmę (suvoktą pozityviai ir negatyviai, kaip nesuvokiamą, bet palaikančią). Susidūręs su tokiu paslapties apreiškimu žmogus kažką sužino, nes kažką iš tikrųjų patiria. Tačiau jis žino neiprastu būdu, nes negali išsprauti savo žinojimo į konceptualius rėmus. Tai, ką jis žino, yra patirta tokioje proto būklėje, kai protas veikia anapus įprasto konceptualinio proceso, būklėje, kurią Tillichas vadina ekstaze. Todėl, kad ekstatinė patirtis yra reali, ji nėra iracionali ar nepasižyminti *logos*, tačiau veikia ekstraracionaliai. Šioje patirtyje atveriamos paslėptos *logos* gelmės, tačiau jos nėra pažįstamos tokiu pat būdu, kaip pažįstama tiesa „pirminio“ apreiškimo atveju.

Iš to galima daryti išvadą, kad ekstatinėje patirtyje žmogaus protas peržengia pats save tik tam, kad sugrįžtų prie savo tikrosios savasties. Ekstatinis protas visgi yra protas, priklausantis *logosui*, ir todėl dieviškas. „Antrinis apreiškimas“ toks pats teisingas, kaip ir „pirminis“, tačiau būtina netiesioginis, nes peržengia racionalų žodį. Nepilnavertis „prasmingumo“ požiūriu lyginant su „pirminiu apreiškimu“, „antrinis“ perteikia žmogaus sąmonei dieviškosios galios efektą. Ir netraktuodamas ekstatinės patirties kaip racionalaus žodžio, teikiančio žinojimą apie paties ir visų esinių būti, žmogus gali patirti tikrąjį būties galios veikimą egzistencijoje. Tai gi paslapties apreiškimas yra ultimatyvios tikrovės apreiškimas. „Antrinio apreiškimo“ charakteris yra toks, kad jis gali nurodyti į tiesą, tačiau ne iki galo. Jis negali išreikšti būties savaimė tiesiogiai ir nesimboliškai – „būtis sutinkama

antriniame apreiškime visuomet iškreipta, netobula forma.¹⁸ kaip paslaptis, *theos*. Tiesa vis dar paslėpta apreiškime, kuris iliuminuoja, bet nepanaikina paslapties. „Antrinis apreiškimas“ neišvengiamai stokoja skaidrumo.

Būtent dėl šių ribojančių charakteristikų, neatsiejamų nuo „antrinio apreiškimo“, medijuojančio teologijos indėlio poreikis tampa akivaizdus. Apologetinis teologas (iš tiesų – filosofas) yra paslapties ir supratimo tarpininkas, o tikintie-

siems reikia tokio teologo, kuris taip pat yra ir filosofas, kad jų tikėjimas netaptų „siauru ir prietaringu, praradus sintezę tarp tikėjimo, kurią jie išpažįsta, ir kultūrinės situacijos, kurioje yra ir per kurią interpretuoja savo egzistenciją.“¹⁹ Apologetinis teologas, remdamasis tokia dviguba filosofine teologija, viename sinoptiniame žvilgsnyje fiksuoja universalių ir konkretų *logos*, nepamiršdamas nei vieno iš „apreiškimų“ savo tiesos ir tikrovės paieškose.

3. PROTAS IR APREIŠKIMAS – ESENCINIS, EGZISTENCINIS IR EKSTATINIS ASPEKTAI

Tillichio *teologinės epistemologijos* pagrindas yra įsitikinimas, kad kaip ir visi kiti žmogaus buvimo aspektai, taip ir protas neišvengia perėjimo ar „nuopolio“ iš esencinės į egzistencinę būklę. Taigi protas taip pat (ir tam tikra prasme, visų pirma) reikalingas „išgelbėjimo“, kurį suteikia apreiškimas. Naudojdamas koreliaciją Tillichas siekia visų pirma filosofiskai aprašyti žmogaus proto struktūrą ir funkcijas esencinėje, vėliau egzistencinėje būklėje, pasižymintioje kontradiktškumu, o jau tuomet iš teologo pozicijų aiškina, kaip antinominis mąstymas yra reintegruojamas (teologiskai „išgydomas“) krikščioniškajame apreiškime.

Taigi Tillichas analizuoja žmogaus mąstymą ir išskiria tris aspektus: esencinį, egzistencinį ir ekstatinį proto būvius. Iš karto reikia pažymėti, kad apibūdinimas „būvis“ griežtąja prasme tinka tik egzistenciniam (aktualiam) sąlygotumui, o ne potencialiai esencinei būčiai, tačiau visų pirma turime apibrėžti, ką turi

omenyje Tillichas vartodamas terminą „protas“ (*reason*), kaip jį vartoja, kiek išplečia taikymo sferą ir kokias funkcijas jam suteikia?

Protas kaip specialiųjų tyrimų objektas iškeliamas tik moderniais laikais, kartu su racionalizmo ir empirizmo kontroversijos iškilimu bei vokiškojo idealizmo tąsa. Tačiau šiose tradicijose protas buvo apribojamas samprotavimo ar kalkuliavimo funkcijomis, tai yra tam tikrai supras ta kognityvumo sfera, taip instrumentalizuojant jo prigimtį. Tokį redukuotą proto supratimą ir vartojimą Tillichas įvardijo techniniu, jo iškilimą išvelgdamas simbolinėje logikoje bei technologijų plėtroje. B. Martino teigimu, „Tillichas neneigia loginio ar metodologinio pastarosios proto traktuotės pagrįstumo“²⁰, tačiau „nedalyvaujant pažinimo objekte, nusilpsta ir galų gale prarandamas tikrasis santykis tarp subjekto ir objekto, žinojimas tampa gyvybiškai nesvarbus ir virsta į kontroliuojantį žinojimą.“²¹ Priešingai, techninis protas atlie-

ka svarbią funkciją ir teologijoje, tačiau Tillichui griežtai nepriimtinos jo laikmečio nominalistų – loginio pozityvizmo atstovų bei kitų, pastangos tokią situaciją pateikti kaip pilnutinę žmogaus racionalumo išraišką. Šios pozicijos pasekmės yra visų anapus formalios logikos siekiančių funkcijų redukcija į emocijas ar subjektyvumą bei negebėjimas kalbėti apie vertybes, tikslus ir normas. Tuomet natūraliai kyla pavojus, kad toks vertybinis (prasminis) vakuumas bus užpildytas iracionaliomis ideologijomis.

Tillichio filosofijos istorijos supratimu, būtent „ontologinė“ proto koncepcija dominavo klasikinėje filosofijos tradicijoje nuo Parmenido iki Hegelio. Ji daug adekvačiau atitinka žmogaus racionalumo laipsnį, tai yra „tokia proto struktūra, kuri leidžia protui suprasti ir transformuoti tikrovę.“²² Pagal šią sampratą protas atlieka ne tik kognityvią, bet ir estetiinę, praktinę funkcijas. Jo atžvilgiu emocijos nėra būtinai iracionalios, todėl nėra atsiejamos nuo racionalumo. Ontologinis protas susitelkia ne tik prie priemonių, instrumentų tobulinimo, bet ir kalba apie pačios egzistencijos tikslus. Egzistencijos struktūros, *Gestalt* procesai, prasminiai dariniai gali būti suvokti tik remiantis ontologiniu protu. Kai šie fenomenai patenka į technologinio proto dominiją, jie neišvengiamai redukuojami, nes „totali distancija griaua žinojimą“.²³ Tačiau nepamirškime, kad techninis protas turi būti patikimas instrumentas ontologinio proto uždaviniams spręsti.

Taigi tikrasis „proto doktrinos“ objektas Tillichui yra ontologinis protas. Jį neišvengiamai privalome svarstyti kaip kartu objektyvų ir subjektyvų, tai yra

„inkarnuotą“ ir sąmonėje, ir tikrovėje. Plėtodamas *logos* doktriną Tillichas teigia, kad nuo Parmenido dauguma filosofų implicitiškai ar eksplicitiškai tikėjo postulatu, kad tiek tikrovė, tiek protas pasižymi *logos* struktūra, ir yra tam tikru būdu susieti. Jis atmeta tradicinius proto ir tikrovės santykio aiškinimus – realizmo, idealizmo, dualizmo ar monizmo pastangas – ir pats skelbia esminį subjektyvaus ir objektyvaus ontologinio proto aspektų tapatumą. Subjektinė–objektinė proto struktūra susieta su savasties – pasaulio koreliacija, kuri yra esminis ontologijos faktas, fundamentali bet kokios būties artikuliacija. Be proto ar *logos* savasties nebūtų struktūruotas centras, o pasaulis nebūtų suvokiamas kaip struktūruota visuma. Tik todėl, kad būties *logos* yra įkūnytas savastyje subjektyvaus proto ir pasaulyje objektyvaus proto pavidalu, egzistuoja reali, o ne potenciali būtis (savasties ir pasaulio koreliacija). Tillichas pirmiausia susitelkia ties subjektyviuoju *logos*, tai yra žmogaus mąstymu.

Esencinė ontologinio proto struktūra ir funkcijos. Ontologinis protas pasižymi dviem savybėmis: supratimu (*grasping*) arba priėmimu (*receiving*) ir formavimu (*shaping*) arba reagavimu (*reacting*). Dvilypis proto aktyvumas yra nulemtas to, kad jis visuomet yra individualioje savastyje, susietoje su pasauliu ar aplinka, kurią ne tik priima, bet į kurią ir reaguoja. Ontologinis protas „priimdamas supranta ir reaguoja transformuodamas duotą medžiagą į *Geštalta*, gyvąją struktūrą, pasižyminčią būties galia.“²⁴ Esencinėje proto būklėje supratimas ir formavimas gali būti išskirti, tačiau aktualiai jie nėra atskirti, t.y. tarp jų nėra kon-

flikto kaip kad egzistencijos sąlygomis veikiančiame prote. Tačiau šios proto veiklos, jų esencinė vienovė nėra visiškai prarasta ir egzistencijos sąlygomis. Kaip pavyzdį Tillichas pateikia patyrimo sąvoką, kuri numato tokią pamatinę vienovę, nes viena iš šios sąvokos konotacijų yra suvokimo ir veiksmo vienovė, o liturgijoje mito ir kulto santykis atskleidžia esencinę žinojimo ir veiksmo vienovę: mitas reprezentuoja suprantančią proto veiklą, o kultas formuojančią.

Atskyręs ontologinio proto suvokimo ir formavimo veiklas, Tillichas toliau priskiria kiekvienai šių veiklų po dvi racionalias funkcijas. Taigi keturios ontologinio proto funkcijos yra (1) kognityvioji, (2) estetinė, (3) organizuojanti ir (4) bendruomeninė. Pirmosios dvi priklauso priimančiai, kitos dvi reaguojančiai proto veiklai. Reikia pažymėti, kad Tillichas pripažįsta, jog negali būti duota jokia išsami racionalumo funkcijų schema, tad ir savo variantą laiko tik preliminarine deskripcija, tuo labiau, kad negalime net griežtai atskirti šių funkcijų.

Priimančios proto veiklos kognityvioji ir estetinė funkcijos gali būti atskirtos dėl poliarinės proto struktūros tarp formalų ir emocinių elementų. Kognityvioji funkcija pasižymi atitraukta subjekto pozicija, formalumu, čia *eros*, emocinės vienovės elementas, nors ir išlieka, bet tik minimaliai. Estetinėje funkcijoje formos ir emocijų svarba yra atvirkštinė. Tarp ribinių šių funkcijų atveju gali būti ir įvairių tarpinių pavyzdžių. Taip, pavyzdžiui, filosofija kartu su mokslais, nors laikoma kognityvios funkcijos ekspresija, yra gerokai arčiau estetinės laikysenos nei mokslai; kita vertus, romano žanras,

nors ir priklauso estetinei funkcijai, apima gerokai daugiau kognityvių elementų nei, tarkim, muzikos kūrinys. Formuojančioje proto veikloje organizuojanti funkcija iš esmės yra formali, apimdama tokias sritis kaip komercinė teisė, o bendruomeninė funkcija yra emocinė, tarkim, draugystės, tautinio identiteto atveju. Anot Martino, „oponuodamas redukcionistams Tillichas teigia, kad visos keturios išskirtos funkcijos yra lygiai *racionali* ontologinės proto sampratos prasme.“²⁵ Taigi ontologinė proto samprata gerokai praplečia įprastą racionalumo ribas: „muzika Tillichui ne ką mažiau racionali nei matematika, nes emocinis elementas muzikoje atveria tokias tikrovės dimensijas, kurios neprieinamos matematikai. Bendruomeniškumas ne mažiau racionalus nei įstatymas, nes emocinis elementas bendruomeniškume atveria tokias tikrovės dimensijas, kurios neprieinamos teisei.“²⁶ Aktualus funkcijų atskyrimas yra tik egzistencinio proto sąlygotumo ženklas, o kognityvumo ir emociškumo vienovės ilgesys, galingiausiai išreikštas mite, Tillichui nurodo į esencinį žinojimą egzistencijos sąlygomis, „tas iščias, iš kurių jos gimė, ir į kurias siekia grįžti“²⁷. Šias funkcijas, anot Tillichio, galime atskirti tik dėl pamatinės poliarinės struktūros, kuri konstituoja ontologinį protą. Šios struktūros ir jos trijų bazinių poliarumų deskripcija yra centrinė Tillichio proto teorijos ašis.

Pirmąjį poliarumą sudaro formalūs ir emociniai proto elementai. Šie elementai dalyvauja kiekviename racionaliame akte, tačiau egzistencijos sąlygomis jie yra atskirti dėl to susiformuoja proto veiklos ir funkcijų fragmentacija. Kitą

poliarumą sudaro dinaminiai ir statiniai elementai, aptinkami ne tik subjektyviame, bet ir objektyviame prote. Tai to fundamentalaus fakto, kad tiek tikrovės, tiek proto racionalios struktūros gali būti charakterizuotos „pastovumu kitime“ ir atvirkščiai refleksija. Statinis poliūs palaiko proto struktūrinę tapatybę kintančiame buvimo procese, o dinaminis poliūs suteikia protui galių aktualizuoti save šiame procese ir gebėti atspindėti šio proceso eigą. Be dinamizmo racionalioje tikrovės struktūroje nebūtų ir dinamizmo racionalioje proto struktūroje. Kita vertus, dėl šio dinamizmo joks proto aktas negali išvengti rizikos.

Trečias ir bene svarbiausias poliarumas yra tarp proto struktūros ir gelmės. Tiek subjektyvioje, tiek objektyvioje proto struktūroje „kažkas“ manifestuoja save, „eina iki“ (*precedes*) ir transcenduoja šią struktūrą galios bei prasmės atžvilgiu. Tai yra proto gelmė, kuri negali būti racionaliai aprašyta ar tiesiogiai įvardinta. Jai galima taikyti tik metaforinę kalbą.

Tiksliau nurodydamas, kaip proto gelmė aktualizuoja save įvairiose funkcijose, Tillichas vartoja kalbą, kurios tiek dvasia, tiek intencijos yra itin platoniškos: kognityvioje funkcijoje „proto gelmė“ pasirodo kaip kokybė, nurodanti į „tiesą savaime“, tai, kas *tikrai tikra*. Estetinėje plotmėje kalbame apie „grožį savaime“, kreipiančiame į „teisingumą savaime“, o bendruomeninėje apie „meilę savaime“. Tai, ką Tillichas turi omenyje kalbėdamas apie proto gelmę bei čia vartojamų sąvokų santykį su panašiomis idėjomis filosofinėje tradicijoje, tiksliai

perteikia J. H. Randallis: „Protas nurodo į tai, kas vienu žingsniu eina prieš aktualias inteligibilias struktūras. Šį baigtinio žmogiškojo racionalumo standartą galime aptikti platoniškoje tradicijoje, taip pat Augustino, Böhmes, Schellingo idėjose.“²⁸ D. M. Emmet savo ruožtu papildo: „Kalbėdamas apie *proto gelmę*, Tillichas, manau, sako, kad kiekviena racionali išraiška numato gilesnę prasmę, nei ji pati išreiškia. Šia prasme protas yra bedugnis. Tačiau prote taipogi yra ir tobulybės siekis, kuris gali būti įgyvendintas tik pasiekus intuityvią vienovę su tikrove. Tillichas manytu, iš esmės tai įmanoma; protas ir tikrovė turi būti viena, tačiau žmogiškojo pažinimo sąlygomis mes negalime įgyti tokio *scientia intuitiva*.“²⁹ Čia į proto teoriją Tillichas įveda mito ir kulto aptarimą. Tillichas atmeta jo laiku populiarių mito kaip primityvaus mokslo ir kulto kaip primityvios moralės sampratą ir teigia, kad šios žmogaus proto pastangos atskleidžia savo egzistencinį sąlygotumą. Esencinėje ontologinio proto būklėje mito ir kulto nereikėtų, nes jie yra betarpišką vienybę su savo gelme praradusio proto išraiška. Jie egzistencijos sąlygomis simboliškai atskleidžia, kas iš tikrųjų yra protas esenciškai. Jų abipusiškumas, tai yra mitas kaip kulto paaiškinimas ir kultas kaip dramatiška mito išraiška, nurodo į pamatinę protinių veiklų vienovę, kuri yra sutrikdyta suvokimo ir formavimo, teorijos ir praktikos skirtimis. Mitas išreiškia kognityvios ir estetinės funkcijų vienovę, o kultas organizacinės ir bendruomeninės. Mitas ir kultas iš esmės yra dviprasmiški, nes išreiškia egzistencinę proto būklę tuo pačiu numatydami esencinę.

Būtent todėl Tillichui Švietimo projektas racionaliai pagrįsti kognityvumą ir moralę atrodė naivus.

Taigi esencinėje proto būklėje analitiškai įmanoma atskirti veiklas bei funk-

cijas, tačiau ši būklė pasižymi vieningumu, tai yra destruktivių konfliktų tarp poliariinių elementų nebuvimu, kai tam tikrame poliariume dominuoja vienas iš elementų.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Paul Tillich. *The Interpretation of History*. – New York: Scribner, 1936, p. 60.
- 2 Ten pat, p. 61.
- 3 Paul Tillich. *The Protestant Era*. J. L. Adams (ed.). – Chicago: University of Chicago Press, 1948. p. 101.
- 4 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 72.
- 5 Kenneth Hamilton. *System and The Gospel*. – London: SCM Press, 1963, p. 56.
- 6 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 238–239.
- 7 Ten pat, p. 239.
- 8 Ten pat, 238.
- 9 Kenneth Hamilton. *System and The Gospel*. – London: SCM Press, 1963, p. 59.
- 10 Paul Tillich. *The Interpretation of History*. – New York: Scribner, 1936, p. 39.
- 11 Paul Tillich. *The Protestant Era*. J. L. Adams (ed.). – Chicago: University of Chicago Press, 1948, p. xxvii–xxviii.
- 12 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 16.
- 13 K. Hamilton. *System and The Gospel*. – London: SCM Press, 1963, p. 63.
- 14 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 108.
- 15 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1957b, vol. 2, p. 21.
- 16 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 81.
- 17 Paul Tillich. *The Protestant Era*. J. L. Adams (ed.). – Chicago: University of Chicago Press, 1948, p. 101.
- 18 Kenneth Hamilton. *System and The Gospel*. – London: SCM Press, 1963, p. 68.
- 19 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 5–7.
- 20 Bernard Martin. *Existentialist Theology of Paul Tillich*. – New York: Bookman Associates, 1963, p. 38.
- 21 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 97.
- 22 Bernard Martin. *Existentialist Theology of Paul Tillich*. – New York: Bookman Associates, 1963, p. 39.
- 23 Langdon Brown Gilkey. *Gilkey on Tillich*. – New York: Crossroad Publishing, 1990, p. 37.
- 24 Bernard Martin. *Existentialist Theology of Paul Tillich*. – New York: Bookman Associates, 1963, p. 41.
- 25 Ten pat, p. 42.
- 26 Ten pat, p. 43.
- 27 Paul Tillich. *Systematic Theology*. – Chicago: University of Chicago Press, 1951, vol. 1, p. 92.
- 28 John Herman Randall. *The Ontology of Paul Tillich // The Theology of Paul Tillich*, ed. by C. W. Kegley and R. W. Bretall. – New York: Macmillan, 1952, p. 156.
- 29 D. Emmet. *Epistemology and the Idea of Revelation // The Theology of Paul Tillich*, ed. by C. W. Kegley and R. W. Bretall. – New York: Macmillan, 1952, p. 205.

B. d.